

RECENZE

Colin Renfrew: *Archaeology and Language. The Puzzle of Indo-European Origins*. Jonathan Cape, London 1987. 346 str. + četné mapy a obrázky.

V období po druhé světové válce silně poklesl zájem o tzv. indoevropský problém a o vztah archeologických poznatků k výsledkům jazykozpytu všeobecně. Důvodem zřejmě není jen zneužití těchto otázek německou nacionalistickou archeologií, nýbrž i neplodnost přístupů založených na filologii, která namnoze zůstávala na úrovni jazykovědy 19. století. Ani archeologie neměla co nového nabídnout.

Přitom jde podle Colina Renfrewa, jednoho z vedoucích představitelů moderní britské i světové archeologie, o otázky velmi důležité. Konstatuje, že je málo věcí osobnějších než jazyk; a jazyk a národní (etnická) identita se dnes obvykle ztotožňují. Jsme určitě v právu, říká autor, když pro hlavní směry vývoje hledáme společenské a ekonomické příčiny, ale nejsou otázky národní nebo etnické identity (a odtud i jazykové identity) často důležitým prvkem společenské reality?

Recenzent by dodal, že by bylo nerozumné úplně se zříkat rozsáhlé informace, která vyplývá z moderního rozložení příbuzných (i nepříbuzných) jazyků a z jejich vzájemných vztahů, zejména jestliže tyto jazyky ve své většině sahají svými počátky do pravěku.

Jde ovšem o to, jakým způsobem tuto informaci vytěžit — a právě v této oblasti vyniká novátorský přístup Colina Renfrewa. Jde v podstatě o logické pokračování jeho dosavadní teoretické a metodologické orientace na tzv. „novou“ archeologii, pro kterou nyní razí název „procesuální“ (když už dávno není nová). Renfrew opouští metodologické přístupy a teoretická východiska, s nimiž se dříve přistupovalo ke studiu jazykových problémů v pravěku a snaží se důsledně aplikovat i na tento okruh otázek procesuální přístup.

Konkrétněji to znamená odmítavé stanovisko ke korelaci jazyků s jednotlivými typy materiální kultury i s celými kulturními skupinami či uměleckými styly a odmítnutí korelace jazyků s „rasovými“ typy (k fyzické antropologii, jak se dnes praktikuje, má vůbec C. Renfrew více než nedůvěru). Ačkoliv v principu nepopírá možnost migrací, přesto se staví kriticky k vysvětlování šíření jazyků převážně jejich prostřednictvím; zdůrazňuje naopak místní vývoj.

Akademická kritika přímého ztotožňování jazyků s archeologickými entitami se ovšem objevuje už po dlouhá desítilétí, stejně jako nedůvěra k typologii fyzické antropologie a k migracionismu; tato kritika však nebyla konstruktivní, tj. nebyla následovaná jiným řešením. Vedla zpravidla jen k neplodnému pochybovačství a k názorům o nemožnosti podchytit jazykové změny v pravěku vůbec. Renfrew nabízí nové řešení, které je jak teoreticky dobře fundováno (v procesuální archeo-

logii), tak i historicky orientováno (navzdory mnoha „novým archeologům“) a ovšem je i do značné míry v dobrém souhlasu s archeologickými prameny. Jde o řešení, které je komplexní, tj. pokrývá téměř všechny základní indoevropské větve v jejich počátcích; o pozdějších redistribucích indoevropských jazyků však pojednává jen útržkovitě. Je to dáno především omezeními použité metody, o nichž se zmíníme později.

Základní Renfrewovou tézí je, že kořeny velké části indoevropských jazyků sahají na území jejich dnešního nebo nedávného rozšíření mnohem hlouběji než se dříve předpokládalo, obvykle až k počátku „neolitu“ (tj. někdy eneolitu v našem pojetí).

V první kapitole („Indoevropský problém v přehledu“) se autor stručně zabývá historií otázky. Z archeologických řešení uvádí zejména Kossinnu, Childa a Gimbutasovou; jejich názory vesměs odmítá. Kritizuje také bludný kruh, do něhož se dostávají jazykovědci a archeologové, když vzájemně hledají potvrzení svých teorií v názorech druhé disciplíny.

Druhá kapitola („Archeologie a Indoevropané“) zdůrazňuje to, co bychom nejspíše nazvali historickým přístupem k problému. „Herojské společnosti“ doby železné, s nimiž se setkáváme v nejstarších psaných záznamech jsou až završením pravěkého vývoje; Renfrew věnuje pozornost vývoji především od neolitu.

V kapitole třetí („Ztracené jazyky a zapomenuté písma: indoevropské jazyky staré a nové“) autor probírá jazykové a historické doklady o starých i novějších indoevropských jazycích (od perštiny k hethitštině, mykénské řečtině, tocharštině atd.). Značnou pozornost věnuje pozitivním aspektům práce B. Hrozného.

Čtvrtá kapitola („Otazníky nad (jazykovými) kolébkami“) už obsahuje podrobnou kritiku teorie indoevropské kolébky (rekonstruované na základě filologie) a teorií o šíření Indoevropanů z této kolébky prostřednictvím migrací. Renfrew se při tom nezabývá rozбором jednotlivých filologických dokladů pro pravlast Indoevropanů, ani rozбором typologických argumentů pro migrace: posuzuje tyto otázky z teoreticko-metodologické stránky. Jeho výhrady, přesvědčivě formulované, směřují především proti hledání pravlasti na základě rekonstruovaného původního slovníku (protolexikonu) a proti výhradnímu vysvětlování rozrůzněnosti jazyků modelem genealogického stromu (který ovšem zcela neodmítá). Uvádí citát, který je vhodné reprodukovat i na tomto místě: „kdybychom brali filologické doklady příliš doslovně, mohli bychom uzavřít, že původní Indoevropané znali máslo, ale nikoliv mléko, znali snít a nohy, ale nikoliv déšť a ruce“. Zdůrazňuje, že při řešení těchto otázek nemáme před sebou jedno časové období, nýbrž obrovsky dlouhý úsek času. Současné rozšíření indoevropských jazyků nemůže být jednoduše posuzováno jako důsledek šíření pranároda mluvícího nějakým

prajazykem z nějaké pravlasti, ale spíše jako konečný produkt celé série procesů. Čtvrtá kapitola také obsahuje podrobnou kritiku teorií, podle nichž základní úlohu při šíření Indoevropanů měly skupiny se šňůrovou keramikou a zvoncovitých pohárů. Tyto skupiny autor nevysvětluje jako důsledek rozsáhlých migrací, nýbrž jako produkt společenských mechanismů přejímání „prestižního zboží“ ve společnostech, která tímto způsobem vyjadřovala svou vnitřní diferenciaci. Mnoho místa také věnuje kritice názorů, že tyto dvě eneolitické skupiny reprezentují pastevecké nomády. Jeho pojetí, navazující na práce S. J. Shennana, je zde do značné míry shodné s pojetím recenzenta. Ačkoliv Renfrew připouští, že v jihoruských stepích se v této době už mohly pastevecké nomádské skupiny formovat, považuje za vysoce nepravděpodobné, že by mohly ovlivnit vývoj ve střední a západní Evropě ať přímo nebo nepřímo. Příliv populace z východní Evropy v tomto období odmítá.

Pátá kapitola má název „Jazyk a jazyková změna“. Renfrew zde zdůrazňuje význam sociolingvistiky pro zkoumání těchto otázek, zdá se však, že tento moderní jazykovědný směr, často označovaný jako nové paradigma, nebyl plně využit. Jako určitý protiklad k modelu genealogického stromu vyzdvihuje vlnovou teorii, známou už od minulého století. Podle ní se jednotlivé jazykové jevy šíří ve vlnách, přičemž dosah vln, nesoucích dílčí jazykové změny, teritoriálně nekoresponduje. Jazyková mapa tak může vzniknout bez jakéhokoliv pohybu obyvatelstva kombinací štěpení původního jazyka (v této fázi připouští pohyby etnik) a následných změn „vlnovým mechanismem“. Se zjevnou sympatií komentuje teorii N. S. Trubeckého (vznik indoevropských jazyků konvergencí), i když ji posléze odmítá. Podobně zamátavé je autorovo posouzení glottochronologie v její původní formě; vyzdvihuje však lexikostatistiku, která je její obměnou. Podle názoru recenzenta je obtížné obojí plně oddělit. Je stále ještě otázkou, zda glottochronologii, spočívající na předpokladu náhodnosti změn v základním minimálním slovníku by nebylo možno zachránit tím, že by se chápala méně abstraktně.

Šestou kapitolu autor nazval „Jazyk, populace a společenská organizace: procesuální přístup“. Tato kapitola nejlépe dokumentuje Renfrewovu historickou orientaci (v tomto směru jeho pojetí se nejvíce odlišuje od tradiční „nové archeologie“, která je převážně „antropologická“ a historii víceméně neuvažuje). Existují tři základní procesy, jimiž se uskutečňuje jazyková změna 1. počáteční kolonizace (území dosud neobsazeného), 2. nahrazení (replacement) — jazyk je nahrazen jiným, který přineslo obyvatelstvo ze sousedství, 3. kontinuální vývoj. Procesem, který archeologové nejčastěji předpokládají, je nahrazení; proto mu Renfrew věnuje zvláštní detailní pozornost. Formuluje tři modely, které mohou vést k nahrazení jednoho jazyka druhým. Je důležité, že tyto modely lze principiálně sledovat archeologicky.

Model I nazývá Renfrew „demografie/způsob obživy“. Do daného území se dostává velké množství lidí, kteří mluví novým jazykem. Tito lidé musí mít nějaký důvod (příčinu) pro přemístění a tím je způsob obživy (nová technologie využití daného prostředí). K nahrazení jazyka obvykle dojde tam, kde nová technologie dovoluje daleko vyšší hustotu obyvatelstva než techno-

logie dřívější. Klasickým příkladem je příchod zemědělců do území obsazeného lovci a sběrači, pro nějž autor přijímá demografický model vyvinutý A. Ammermanem a L. Cavalli-Sforzou. Tento model postupu migrační vlny předpokládá, že v čele vlny se dosahuje extrémně vysokého přirozeného přírůstku; pak stačí posun „nadbytečného“ obyvatelstva v každé generaci jen o několik kilometrů, aby se dosáhlo postupu migrační vlny asi o 100 km za 100 let (dalším předpokladem je určitá hustota obyvatelstva). Tento model je základem celé Renfrewovy koncepce rozšíření Indoevropanů. Pro autora je přitažlivý zřejmě proto, že nevyžaduje žádné intencionální motivy pro pohyb obyvatelstva, nejde o žádnou úmyslnou kolonizaci. Přitom toto šíření je archeologicky sledovatelné bez nutnosti rozsáhlého studia materiální kultury.

Model II autor nazývá „dominance elitou“. Předpokládá příchod relativně malého počtu vysoce organizovaných skupin, které svou vojenskou efektivností jsou schopny ovládnout domácí populaci (pozn.: tento model zřejmě odpovídá „okupaci“ v pojetí recenzenta). Renfrew je si vědom, že dominující „elita“ musí mít vysoce stratifikovanou společenskou organizaci, uvažuje o organizaci třídní, alespoň v počáteční formě. Její příchod neznamená podstatné zvýšení demografické tloušťky; zda se zachová jazyk původního obyvatelstva (třebas silně pozměněný) nebo zda zvítězí jazyk „elity“, záleží na okolnostech. Příchod „elity“ je však principiálně identifikovatelný prostřednictvím archeologických pramenů.

Model III je „zhroucení systému“ nestabilních časných státních organizací v důsledku příliš rychlého růstu a přespecializování; vzniká chaos, při němž může na území státního celku proniknout řada jazykových skupin z okolí.

V závěru kapitoly Renfrew uvádí zajímavé úvahy o úloze koně při vzniku nomádských skupin a stručně probírá některé další modely nahrazení jednoho jazyka druhým (zdá se však, že pro účely své knihy je nepovažuje za důležité).

Kapitola sedmá se jmenuje „Časné rozšíření jazyků v Evropě“; je vlastním jádrem celé knihy. Autor vychází z poznatku, že s výjimkou etruštiny, baskičtiny a iberštiny se kolem zlomu letopočtu všude v Evropě (kromě severu) mluvilo indoevropskými jazyky. Jestliže zavrhl šňůrové a zvoncovité poháry jako „předky“ Indoevropanů, musí jít nutně dále do minulosti a hledat nějaký významný proces, který v pravěku zasáhl celou Evropu. Nalézá ho v šíření zemědělství. Konstatuje dále, že zemědělství na většině území Evropy lze odvodit konec konců z Řecka: odtud se pravěcí zemědělci rozšířili postupem migrační vlny, pro níž přijímá model Ammermana a Cavalli-Sforzy. Východisko bylo na Krétě a v Řecku kolem r. 6500 př. n. l.; Orknejské ostrovy zemědělci osídlili kolem r. 3500 před n. l. Autor předpokládá vzrůst hustoty obyvatelstva z 0,1 osoby/km² na 5 až 10 osob/km². Už nejstarší zemědělci v Evropě mluvili indoevropskými jazyky.

Renfrew však jde ještě dále: domnívá se, že velká část indoevropských jazyků v Evropě se vyvíjela v podstatě na tom území, do něhož je přinesli už první neolitické kolonisté; předpokládá, že jazyková struktura Evropy

v období od 4500 před n. l. do 1000 před n. l. (tj. zhruba v našem eneolitu a době bronzové) byla dosti stabilní, připouští však rozsáhlé přemisťování v pozdějším pravěku. Je pravda, že šest tisíciletí se může zdát jako příliš dlouhá doba na divergenci moderních evropských jazykových skupin; podle autorových slov je však třeba vzít v úvahu, že mykénská řečtina je bližší moderní řečtině než latině; z toho hlediska se mu už velká časová hloubka prvního neolitického osídlení nezdá být tak nepravděpodobná. Přesto se Renfrew znovu vrací k problému glottochronologie: kdyby původní Swadeshovy výpočty „rozchodu“ indoevropských skupin byly zdvojnásobeny, došlo by se k číslům srovnatelným s jeho předpoklady.

Při hledání východiště prvních Indoevropanů se Renfrew nezastavuje v Řecku. Nejstarší zemědělství této evropské výspy vidí jako pokračování zemědělství anatského; a jestliže nejstarší zemědělci v Řecku mluvili indoevropským jazykem, museli být i obyvatelé Anatolie Indoevropané. Pro to mu ostatně svědčí i hethitština, i když je zřejmé, že přítomnost některých neindoevropských jazyků v této oblasti a v jejím bezprostředním sousedství zasluhuje pozornosti. Prinejmenším jde o jedno z možných řešení, které má mimo jiné určité výhody při hledání souvislosti s některými východními skupinami indoevropských jazyků.

Osmá kapitola nese název „Časné indo-fránské jazyky a jejich původ“. Renfrew v ní bere ohled na útržkovitě archeologické znalosti oblastí, v nichž jsou tyto jazyky rozšířeny, a formuluje dvě hypotézy. Podle první z nich by šíření východních indoevropských skupin bylo východiskem podobných procesů jaké předpokládá pro Evropu, tj. postup migrační vlny nejstarších zemědělců koridorem mezi Černým a Kaspickým mořem na severu a mezopotámským prostorem na jihu. V tomto případě by tzv. protoindická civilizace byla indoevropská. Podle druhé hypotézy by šíření souviselo s nomádkým pastevectvím ve stepním pásu dále na sever. Pak by posun Indoevropanů na východ byl vysvětlitelný modelem II (dominance elitou) a byl by značně pozdějšího data. V souvislosti s touto druhou variantou rozvíjí velmi zajímavé úvahy o vzniku a charakteru nomádkého pastevectví založeného na využití koně; tento vývoj podle autora jasně navazuje na zemědělské kultury dále na západ.

V deváté kapitole „Etnogeneze: kdo byli Keltové?“ demonstruje Renfrew svůj přístup na konkrétním příkladu jedné indoevropské větve. V metodickém úvodu odlišuje etnicitu a jazyk (etnicita podle T. Dragadzeho předpokládá mimo společného jazyka a kultury i sebeuvědomění a sebepojmenování). Není jasné, do jaké míry lze toto aplikovat na Kelty jak je uvádí antické prameny. Proto autor chápe Kelty jako jazykovou skupinu Indoevropanů a snaží se osvobodit od spojování „kelticity“ se specifickým náboženstvím a latěnským uměleckým stylem. Keltské jazyky se podle něj vyvíjely na západ a sever od Alp od doby kolem 4000 před n. l., i když k jazykové diferenciaci došlo mnohem později. Kapitola obsahuje mnoho cenných postřehů, které by neměly uniknout specialistům.

Desátá kapitola pojednává o „Indoevropských mytologiích“ a je v podstatě věnována kritice francouzského badatele G. Dumézila a jeho následovníků. Renfrew

jim vytýká především nehistoričnost — Indoevropany chápou jako celek existující mimo prostor a čas. Charakteristiky shodné s tím, co Dumézil považuje za indoevropské náboženství, mají prokazatelně i nábožensství skupin neindoevropských. Jde o shody zprostředkované víceméně stejnou společenskou strukturou.

V jedenácté kapitole autor jednak resumuje, jednak stručně rozšiřuje svůj přístup na některé skupiny neindoevropské (vybírá si dva příklady: jazyky polynéské a bantuské). Připojuje také úvahy o starších jazycích (předneolitických).

Oproti naprosté většině prací o „indoevropském problému“ vyniká recenzovaná kniha jednotným teoretickým postojem, který vychází nejen z historického pojetí v užším slova smyslu, nýbrž i z analýzy ekonomické a společenské podmínnosti studovaných jevů. S hlavními tézami bude asi souhlasit většina archeologů, kteří nejsou svázáni se starými koncepcemi (např. se spojováním rozšíření Indoevropanů až s kulturou se šňůrovou keramikou). Je ovšem nutno důsledky Renfrewových teorií promyslet i druhým směrem: jestliže už nejstarší neolitické či eneolitické kultury větší části Evropy jsou jazykově indoevropské, a jestliže Indoevropany nacházíme všude na počátku psaných dějin, pak je v rámci Evropy nutno počítat s místním vývojem na obrovských plochách, tedy nelze všechny změny materiální kultury vysvětlovat migracemi.

Je ovšem zřejmé, že k procesům „nahrazování“ starých jazyků novými docházelo v pravěku i v rámci střední Evropy: svědčí o tom například skutečnost, že na počátku psaných dějin zde vedle sebe nacházíme tři indoevropské celky oddělené ostrými jazykovými hranicemi (tj. Kelty, Germány a Slované); žádné přechodné jazyky neexistují. O těchto pozdních formách „nahrazování“ (spadajících zřejmě až do doby železné) se Renfrew podrobně nešíří. Jak je však máme studovat? Migrační vlna podobná šíření nejstarších zemědělců zde evidentně není vhodným modelem a mechanismus „dominance elitou“ vlastně Renfrew detailně nijak nepopisuje. Neuvádí ani formy mobility, které odpovídají naší expanzi (jakkoliv její konkrétní příklad zůstává nejasný) nebo migraci infiltrací (která naopak má příkladů dost) a tím ztěžuje pochopení eventuálních jazykových „nahrazení“ v období mezi neolitickou kolonizací a společensky velmi vyspělým obdobím okupací (tj. „dominancí elitou“). (K recenzentovu pojetí forem mobility pravěkých populací srov. např. Demografie pravěkých pohřebišť, Praha 1983.)

Jakkoliv souhlasíme s Renfrewovou tézí, že jazykové problémy pravěku nelze studovat prostřednictvím šíření jednotlivých typů artefaktů (a ani jejich celých systémů — např. tzv. archeologických kultur), přece se nám zdá, že bez studia artefaktů se zde neobejdeme. Nikoliv však proto, abychom některé z nich ztotožňovali s procesem šíření nějakých etnik, nýbrž proto, že s jejich pomocí můžeme dospět k závěrům o kontinuitě nebo diskontinuitě osídlení určitého území toutéž lidskou skupinou: a to je závěr, který je k řešení jazykových problémů relevantní. K závěrům o kontinuitě nebo diskontinuitě osídlení nedojdeme ovšem nikdy na základě samotných typologických úvah; vždy je třeba pochopit i ekonomiku, demografii, společenskou strukturu a často i společenské

vědomí lidských skupin žijících na daném území v daném období a současně změny v těchto sférách společenského života; jinak řečeno, kontinuita a diskontinuita je projevem historických změn v nejšířším slova smyslu. Zdá se nám, že neolitická kolonizace Evropy je pouze zvláštním případem historické diskontinuity, která je v tomto případě tak elementárním jevem, že Renfrew se opravdu mohl obejít v podstatě bez archeologických úvah v užším slova smyslu. To už ale podle našeho názoru není možné v případě dalších nahrazování jedné jazyků druhými. Skutečnost, že J. Neustupný mohl v r. 1976 načrtnout metodou sledování kontinuity a diskontinuity osídlení v podstatě tentýž obraz vzniku (evropských větví) Indoevropanů jako Colin Renfrew ve své nynější práci ukazuje, že tato cesta je schůdná (srov. „Archaeological comments to the Indo-European problem“, *Origini* 10, str. 7—18, Roma 1976). Zdá se nám ovšem, že v detailech a u některých indoevropských větví mimo střední a severní Evropu i v hrubých obrysech nám stále ještě mnoho chybí než abychom těmito metodami sledovali jazykové problémy alespoň s určitou pravděpodobností.

Renfrewova kniha o Indoevropanech je současně dobrým úvodem do jeho pojetí archeologie; ve stručné a přístupné formě formuluje celou řadu tézí, které jsou jinak roztrženy v řadě dílčích článků. Autorovo pojetí „procesuální“ archeologie je nám blízké nejen svým historickým akcentem, nýbrž i tím, že nové metody a nové teorie vždy spojuje s řešením konkrétních problémů. Je to příjemný protiklad k některým jiným archeologům, teoreticky orientovaným, v jejichž pracích se archeologický materiál vyskytuje jen v roli příkladů. Současně v recenzované knize nacházíme řadu zajímavých archeologických otázek, jejichž řešení je významné i mimo souvislost s indoevropským problémem (např. četné úvahy o společnosti pravěkých skupin, úvahy o vzniku nomádského pastevectví atd.).

Renfrewova práce znovu ukazuje, že řešení důležitých teoretických a historických problémů není otázkou terénního výzkumu, nýbrž spíše otázkou nových teoretických a metodologických přístupů. Mnohé téze recenzované knihy se jistě dočkají nesouhlasu a kritiky; její nepochybnou zásluhou je však skutečnost, že autor znovu otevřel, a to na nekonvenční úrovni, okruh otázek, které po několik desetiletí byly zanedbávány.

Evžen Neustupný

P. Allsworth-Jones: The Szeletian and the Transition from Middle to Upper Palaeolithic in Central Europe. 412 s., 50 obr., 11 mapek a grafů a XVI + 14 číselných tab. v textu, XII fototab. Clarendon Press, Oxford; 1986.

V období let 1970—1973 strávil autor přibližně dva roky studiem materiálu ve střední a v jihovýchodní Evropě, z toho asi polovinu doby pobýval v Brně. Ovládá slovanské jazyky (česky, polsky, rusky), takže měl přístupnou všechnu literaturu. Kniha představuje pozdější literaturou a novějšími poznatky doplněnou verzi dizertace, obhájené 1975 na univerzitě v Cambridge.

Úvodní kapitola obsahuje kromě poznámek o stavbě díla stručnou historii poznávání industrií s listovitými

hroty ve střední a v jihovýchodní Evropě a přehled modelů přechodu ze středního do mladého paleolitu různých autorů. Staví se kriticky k „tradicionalistickým“ představám o „typogenezi“, „kulturních vlivech“ a „domnělých vztazích mezi kulturami“, čímž jsou vytvářeny „pseudo-historické jevy“. Druhá kapitola se zabývá metodologií. Pro klasifikaci industrií použil modifikovanou verzi listiny typů pro přechodní industrie, kterou jsem navrhl 1966. Dále shrnuje definice listovitých hrotů a jejich význam v paleolitu. Chronologické a stratigrafické údaje o sledovaném období (tj. konec starého würmu a následující středowürmské interstadiály včetně počátku mladého würmu) jsou shrnuty v kap. 3.

Kap. 4—6 (s. 47—178) tvoří jádro knihy, v němž jsou podrobně analyzovány prameny materiální i literární. Autor si nejprve všímá těch středopaleolitických industrií, jež mohou být potencionálními předky szeletienu. V první řadě je to micoquien a micoquo-prodnicien, dále altmühlien a levallois-moustérien jv. Evropy spolu s dalšími industriemi, v nichž se objevují bifaciálně opracované nástroje. Uzavírá, že listovité hroty jsou v micoquienu zastoupeny velmi různě, jejich výskyt je někdy podmíněn surovinou (Plattensilex). Altmühlien je typicky zastoupen ve vrstvě F v Mauern; podložní vrstva G má řadu shodných znaků a obě mohou být považovány za derivát micoquienu. V jv. Evropě se listovité hroty objevují v různých kontextech. Nicméně jejich množství v některých industriích (Röhrshain, Muselievio, Starosel'je) umožňuje úvahu o jejich spojení s následujícími skupinami, v nichž hrají listovité hroty významnou úlohu.

Další dvě kapitoly se zabývají szeletienem, a to jednak v Maďarsku a jednak v ČSSR a v Polsku. Autor se většinou opírá o vlastní klasifikaci materiálu, analyzuje všechnu dostupnou literaturu a konfrontuje názory jednotlivých autorů. Jistý nedostatek těchto pasáží tkví v tom, že v některých případech jsou se stejnou vahou posuzovány i různé interpretace, vyjádřené v dřívějších publikacích, jež byly buď celkovým vývojem poznání anebo změnou názorů dotyčného autora později pozměněny. Z mnoha postřehů a formulací Allswortha-Jonese, s nimiž zčásti lze a zčásti nelze souhlasit, bych chtěl vyzvednout následující:

Současnost szeletienu a aurignacienu v Bukovských horách (s. 86) je velmi pravděpodobná a odpovídá mým tézím pro Moravu, nutno však podotknout, že exaktních dokladů pro ni není dosud mnoho. Podnětný je názor, že rozšíření szeletienu v Bukovských horách je podmíněno rozsáhlou exploatací místních zdrojů surovin (s. 91). Oprávněně je odmítnut vztah mezi moustérienem ze Subalyuku a szeletienem (s. 104), oproti dosavadním interpretacím je však Búdöspesť považován za střední paleolit a za možný kořen tamního szeletienu (s. 108). Jankovichien je rovněž střední paleolit s levalloiskou technologií, avšak bez tendence přechodu k mladému paleolitu (s. 123). Pochybnosti budí vřazení kamenné industrie z Dzeravé skaly, v níž se levalloiské prvky neprojevují, do okruhu jankovichienu na podkladě jistých podobností s nálezovou situací v Jankovičově jeskyni a geografické blízkosti (s. 122). Kostěné hroty jsou oproti tomu dokladem samostatné okupace aurignacienu, podobně jako v některých jesky-